

DOKUMENTY

ZBIGNIEW ZAPOROWSKI

OFIARY ROZRUCHÓW I RABUNKÓW WE LWOWIE 22–24 LISTOPADA 1918 ROKU W ŚWIETLE USTALEŃ LWOWSKIEJ DYREKCJI POLICJI

Po przybyciu do Lwowa odsieczy dowodzonej przez ppłk. Michała Tokarzewskiego-Karaszewicza i po walkach trwających przez cały 21 listopada 1918 r. w nocy Ukraińcy wycofali się z miasta. Lwów był wolny. Radość z powodu zwycięstwa zmąciły wypadki z 22–24 listopada, nazwane przez Henry’ego Morgenthaua ekscesami, skierowanymi głównie przeciwko ludności żydowskiej, choć ofiarami stali się także Polacy. W chaosie spowodowanym niedawnymi starciami administracja wojskowa początkowo działała mało sprawnie. Jeśli pozostawić na boku przyczyny oraz przebieg zajęć, najistotniejsze jest ustalenie liczby ofiar śmiertelnych, a tutaj różnice są duże. W literaturze historycznej najczęściej powtarza się liczba 72 zabitych (wyłącznie Żydów), oficjalnie podana przez Żydowski Komitet dla niesienia pomocy ofiarom rozruchów i rabunków w listopadzie 1918 r. we Lwowie (w literaturze historycznej występuje jako Żydowski Komitet Ratunkowy)¹. W końcowym raporcie Nadzwyczajnej Rządowej Komisji Śledczej do zbadania wydarzeń lwowskich, pod prezydencją sędziego Sądu Najwyższego Zygmunta Rymowicza, ogłoszonym 13 lutego 1919 r., wskazano, że zginęło ok. pięćdziesięciu Żydów, ale oprócz nich wspomniano także o chrześcijanach („At the time of the November Pogrom, there were about fifty Jews killed, and of these a certain number was killed by stray bullets from street fights. It is also certain that a significantly smaller number of Christians was also killed”)². „Kurier Lwowski” pierwszy określił nie tylko liczbę

¹ J. Bendow, *Der Lemberger Judenpogrom (November 1918 – Jänner 1919)*, Wien–Brün 1919, s. 97.

² D. Engel, *Lwów. November 1918: The Report of the Official Polish Governmental Investigating Commission*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2004, nr 3, s. 395. Raport nie zachował się w wersji polskiej, a tłumaczenie jest niegra-

ofiar – 23 – ale także przekazał ich nazwiska. Byli to wyłącznie Żydzi³. W niepublikowanym opracowaniu (najpewniej z 1919 r.) autor, najprawdopodobniej dowódca obrony Lwowa Czesław Mączyński, oszacował, że było to 35 osób (wyłącznie Żydów). We wspomnieniach Mączyński kwestionował liczby podawane w prasie, ale sam nie wskazał, ile osób straciło życie („nie da się już nigdy stwierdzić, kiedy nie uczyniono tego bezzwłocznie”)⁴. Zmarły kilka lat temu prof. Jerzy Tomaszewski odnalazł i opublikował datowany na 17 grudnia 1918 r. raport wysłanników Ministerstwa Spraw Zagranicznych, w którym pisano o co najmniej 150 zabitych Żydach⁵. Natomiast komisja Morgenthaua doliczyła się 64 ofiar śmiertelnych, wyłącznie Żydów⁶.

Ustalenie dokładnej liczby jest trudne z kilku powodów. Po pierwsze, najczęściej przyjmuje się, że zajścia trwały od 22 do 24 listopada, ale np. Morgenthau pisze o 21–23 listopada, a przecież 21 listopada przez cały dzień toczyły się walki uliczne między Polakami a Ukraińcami. Inni z kolei, przede wszystkim Josef Bendow (właśc. Józef Tenenbaum), cały listopad uważają za okres pogromowy. Drugi problem jest bardziej skomplikowany – czy członkowie milicji żydowskiej zabici 22 listopada podczas stawiania oporu żołnierzom polskim, gdy ci w pościgu za Ukraińcami weszli do tzw. trzeciej dzielnicy, to ofiary wojny, czy też skierowanej przeciw nim przemocy? Trzecie pytanie brzmi: czy uwzględniać tylko Żydów, czy także chrześcijan?

Publikowane dokumenty to wykazy zabitych i zmarłych w szpitalach oraz rannych 22–24 listopada. Sporządziła je lwowska Dyrekcja Policji i 26 lutego 1919 r. przekazała do Oddziału Prasowo-Statystycznego Dowództwa WP na Galicję Wschodnią. W piśmie przewodnim czytamy: „Przesyła się zebrany materiał statystyczny dotyczący osób cywilnych zranionych i zabitych we Lwowie od dnia 1 listopada aż do chwili obecnej, ze szczególnym uwzględnieniem dni 22, 23 i 24 listopada 1918. Wykazy dotyczące tych krytycznych dni obejmują wszelkie najdrobniejsze szczegóły, które tylko można było zebrać. Cały materiał statystyczny został zebrany ze wszystkich szpitali tutejszych i zakładów Czerwonego Krzyża oraz z relacji agentów policyjnych. Jedynie nie można było uwzględnić wykazu szpitala, który był w czasie walk od 1 do 22 listopada pomieszczony w domu inwalidów przy ul. Kleparowskiej. Szpital ten dnia 22 listopada przeniósł się do śródmieścia i był przez dwa dni pomieszczony prawdopodobnie na głównym odwachu. Następnie albo się rozwiązał, albo też przekształcił się w formację szpitala frontowego. Mimo poszukiwań w komendzie miasta, biurze szefa sanitarnego

matyczne („the time of the November pogrom there were actually about 50 Jews killed, and of these a certain number died from stray shots from the street fighting, just as a certain though significantly small number Christians, thus met their end”). Dlatego autor zdecydował się nie cytować dokumentu, ale oddał jego treść w poprawnej formie. Prace NRzKŚ wnikliwie przedstawił L. Kania, *W cieniu Orłąt Lwowskich. Polskie sądy wojskowe, kontrwywiad i służby policyjne w bitwie o Lwów 1918–1919*, Zielona Góra 2008, s. 134–162.

³ *Zastrzeleni podczas pogromów żydowskich we Lwowie (Urzędowe cyfry)*, „Kurier Lwowski”, 2 II 1919, s. 2.

⁴ Derżawnyj Archiv Lviŭskojj Oblasti u Lvovi, Lwowskie Towarzystwo Naukowe do Badania Obrony Lwowa i Województw Południowo-Wschodnich w latach 1918–1920, 257, 1. 44, C. Mączyński (?), *Wypadki w dzielnicy żydowskiej we Lwowie*, k. 15; C. Mączyński, *Boje lwowskie*, t. 2, Warszawa 1921, s. 33.

⁵ Raport tymczasowy delegacji Ministerstwa Spraw Zagranicznych dr. [Leona] Chranowskiego i [Józefa] Wassercug, J. Tomaszewski, Lwów, 22 listopada 1918, „Przegląd Historyczny” 1984, nr 2, s. 284.

⁶ M. Urynowicz, *Raport Henry’ego Morgenthaua*, „Biuletyn IPN” 2010, nr 11, s. 73.

oraz w Prezydium Czerwonego Krzyża nie można było wysledzić obecnego miejsca pobytu tegoż szpitala ani odszukać jego ksiąg ewidencyjnych. Nadmieniam się w końcu, że komisariaty oraz ekspozytury policyjne prowadzą dalsze dochodzenia w celu dat statystycznych, których wynik zostanie Oddziałowi Prasowo-Statystycznemu w uzupełniającym wykazie dostarczony⁷.

W publikowanych dokumentach wskazano 37 zabitych, do których należy doliczyć 7 zmarłych w szpitalach (ostatnia Maria Puffi – 4 stycznia 1919 r.) – łącznie liczba ofiar śmiertelnych wynosi zatem 44 osoby (z czego 11 było chrześcijanami, co potwierdza bandycki charakter wystąpień). W podsumowaniu tym nie powinna się jednak znaleźć Felicja Sulimirska. Uczestniczkę obrony Lwowa, kurierkę pochodzącą ze znanej lwowskiej rodziny 21 listopada na ulicy ciężko ranili Ukraińcy – została przeniesiona do szpitala na politechnice, gdzie zmarła następnego dnia⁸. Data odniesienia ran została wyraźnie zaznaczona. Dlaczego więc figuruje w wykazie? Trudno to ustalić. Trzeba dodać, że 3 osób, które na pewno zginęły w rozruchach i figurują w rejestrze ofiar, nie umieszczono na oficjalnej liście Żydowskiego Komitetu⁹. Są to Markus Verständig, Reisel Schimmel i Jakub Meuier. Ponadto niemal wszystkie ofiary zastrzelono – tylko jedna osoba zginęła wskutek rany kłutej, a kilka w wyniku ciosu kolby karabinowej.

Dokumenty przechowuje Centralny Derżawnij Istorycznyj Archiv Ukrainy we Lwowie w zespole Komisja Rządząca dla Galicji, Śląska Cieszyńskiego, Orawy i Spisza. Są to kopie maszynopisów. Dokumenty zostały opracowane zgodnie z zasadami publikacji źródeł. Pozostawiono sposób zapisu i styl oraz inne okoliczności, jak zaznaczenie ofiar żydowskich przez religię albo narodowość; ingerencję w tekst ograniczono do rozwinięcia skrótów, co zaznaczono w nawiasach. Ponadto dla zwiększenia przejrzystości wprowadzono brakujące przy niektórych nazwiskach określenia „zam.” i „ul.” Interpunkcję i ortografię dostosowano do zasad współczesnych.

ZBIGNIEW ZAPOROWSKI – profesor zwyczajny w Instytucie Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Zajmuje się dziejami XX w. ze szczególnym uwzględnieniem mniejszości narodowych (Ukraińcy, Białorusini, Żydzi), systemu politycznego II Rzeczypospolitej oraz postawami społecznymi w okresie PRL.

⁷ Centralny Derżawnij Istorycznyj Archiv Ukrainy u Lvovi, Komisja Rządząca dla Galicji, Śląska Cieszyńskiego, Orawy i Spisza, 212. 1. 33, k. 1.

⁸ W. Sulimirski, *Grupa „Sokół”-Macierz* [w:] *Obrona Lwowa*, t. 2: *Źródła do dziejów walk o Lwów i województwa południowo-wschodnie 1918–1920. Relacje uczestników*, Warszawa 1993, s. 455, 461, 469; R. Bailly, *Miasto walczą o wolność. Obrona Lwowa w latach 1918–1920*, tłum. W. Gross, Lublin 2011, s. 307, 316.

⁹ J. Bendow, *Der Lemberger...*, s. 97.

Nr 1

[1919 luty 26, Lwów] – Szczegółowy wykaz osób cywilnych zabitych lub zmarłych od ran dnia 22, 23 i 24 listopada 1918 r.

22 listopada 1918 [r.]

Stanisław Krasnoid, lat 32, murarz, zam. ul. Skarbkowska 41, morderstwo przez postrzał głowy

Wojciech Broś, lat 54, podmajstrzy murarski, [zam.] ul. Sieniawskiego 15, postrzał w jamę brzuszną

Felicja Sulimirska, lat 21, zam. ul. Senatorska 6, strzał karabinowy przez Ukraińca, 21 XI, zmarła 22 XI 1918 [r.]

Race Berger, lat 52, Żydówka, żona faktora, [zam. ul.] Wesoła 7, postrzał jamy brzusznej podczas rabunków przez żołnierzy wojsk polskich

Małka Ries, r[ecte] Kupferstein, lat 53, bez zajęcia, zam. Boimów 20, postrzał w głowę

Herman Herbst, lat 30, czeladnik piekarski, [zam.] ul. Żółkiewskiego 129, postrzał w głowę

Moses Wolf Goldscheider, lat 50, żyd, rabin, zam. [ul.] Kościelna 1, postrzał w głowę

Salomon Herman Spiegler, lat 34, żyd, kupiec, [zam.] pl. Krakowski 15

Abraham Broder, lat 65, żyd, grajzernik, [zam. ul.] Żółkiewskiego, postrzał w głowę podczas rabunków przez bandytów

Władysław Wesoły, lat 54, kowal, [zam.] ul. Słoneczna 44, zastrzelony

Klara Sonntag, lat 16, [zam.] ul. Smocza 5, postrzał w głowę

Zygmunt Górna [lat] 25, Żyd, kupiec, [zam.] ul. Smocza 5, postrzał w głowę

Gizela Sonntag, lat 27, Żydówka, żona kupca, [zam. ul.] Smocza 5, postrzał w głowę

Markus Verständig, lat 11, Żyd, uczeń szkoły wydziałowej, [zam. ul.] Hermana 12, postrzał w głowę

Paweł Kapral, lat 45, grekokatolik, dozorca domu, zam. ul. Szpitalna 21, postrzał kulą karabinową podczas rabunków (relacja ajenta)

Piotr Sołtys, [lat] 52, religia rzymskokatolicka, woźny, [zam.] ul. Bema 18, zabity kulą karabinową w domu

Leon Ainschlag, lat 18, Żyd, zarobnik, [zam. ul.] Źródłana 23, zabity przez żołnierzy polskich

Eliasz Sobel, lat 55, Żyd, fryzjer, [zam.] ul. Żółkiewska 22, zmarł wskutek uderzenia kolbą przez bandytów podczas rabunków

23 listopada 1918 [r.]

Włodzimierz Zieliński, [lat] 21, maturzysta, [zam.] ul. Rutkowskiego 23, postrzał w klatkę piersiową¹⁰

¹⁰ Ze wspomnień prof. Tadeusza Kielanowskiego wynika, że Włodzimierz Zieliński (który podobnie jak on mieszkał w kamienicy Skarbkowskiej) był studentem uniwersytetu i uczestnikiem obrony Lwowa. Kielanowski

Władysław Nieduszyński, [lat] 58, urzędnik kolejowy, śmierć wskutek rany kłutej, według relacji ajenta pchnięty bagnetem przez Ukraińca na ulicy
Mendel Hochberg, lat 18, Żyd, cukiernik, zastrzelony
Mordche Majer Stern, lat 15, cukiernik, zastrzelony
Herman Bardach, r[ecte] Smoczek, Żyd, lakiernik ostatnio handełes, [zam.] Stary Rynek, zabity kulą karabinową przez żołnierzy wojsk polskich
Moses Agid, [lat] 54, Żyd, bez zajęcia, zastrzelony
Jankiel Neuer, [lat] 41, Żyd, krawiec, zastrzelony
Izrael Berl, Lipsker, [lat] 80, kuśnierz, zam. [ul.] Cebulna 4, postrzał w głowę
Saul Wilder, lat 59, handlarz, [zam. ul.] Berka 24, zastrzelony
Izydor Mesuse, lat 25, Żyd, kupiec, [zam. ul.] Kościelna 1, postrzał w głowę
Dawid Rubenfeld, [lat] 19, Żyd, czeladnik rzeźnicki, [zam.] Mały Rynek 2, postrzał w głowę zabłąkaną kulą podczas powrotu do domu
Salomon Langnas, lat 63, Żyd, kupiec, [zam. ul.] Kościelna 1, postrzał w głowę
Zygmunt Langnas, lat 30, Żyd, kupiec, detto
Samuel Aker, lat 60, Żyd, kupiec, [zam. ul.] Żółkiewska 17, postrzał w głowę przez bandytów podczas rabunków
Reisel Schimmel, lat 55, Żyd, handlarz owocami, postrzał w udo
Jakub Meuier, lat 60, Żyd, krawiec, [zam. ul.] Szpitalna 21, zabity w nocy o godz. 10.30, podczas rabunku kulą karabinową przez drzwi
Rózia Finkenstein, lat 60, Żydówka, żona kupca, [zam. ul.] Słoneczna 7, zabita kulą karabinową podczas rabunków

24 listopada 1918 [r.]

Jakub Herman Schäfer, [lat] 20, Żyd, subiekt handlowy, [zam. ul.] Cebulna 1, postrzał w klatkę piersiową
Berl Torten, [lat] 60, Żyd, szkolnik, [zam. ul.] Rzeźnicka 11, postrzał w szyję

Źródło: CDIAU, KRz., 212.1.33, k. 9–10.

zapisał: „zastrzelili go jacyś dwaj cywile, niemal na moich oczach, [...] kiedy wrócił z frontu na chwilę do domu i zabraniał konfiskowania czyichś koni” (zob. *Prawie cały wiek dwudziesty. Wspomnienia lekarza*, Gdańsk 1987, s. 22).

Nr 2

[1919 luty 26, Lwów] – Szczegółowy wykaz osób cywilnych ranionych dnia 22, 23 i 24 listopada 1918 r.

22 listopada 1918 [r.]

Ludwik Reichert, dziecko, ranny

Marya Puffi, ranna, zm. 4 I 1919 [r.]

Mechel Achtentuch, [religia] żydowska, raniony, zm. 26 XI 1918 [r.]

Nyszulim Franenglas, [religia] żydowska, postrzał, zm. 22 XI 1918 [r.]

Adolf Cwikier, [religia] żydowska, ranny

Roman Wittek, zarobnik, lat 15, zam. Bogdanówka, zm. 12 XII 1918 [r.]

Stefan Solski, lat 15, kontuzja

Paweł Solski, lat 13, kontuzja

Ludwika Dowbajło, lat 15, rana postrzałowa

Michał Maramorosz, lat 36, introligator, rana kłuta

Maria Klepirów, lat 30, sklepowa, rana postrzałowa

Amalia Reichert, lat 29, religia rzymskokatolicka, żona oficjała sądowego, zam. Chodorowski[ego] 9, ranna w mieszkaniu od granatu

Janina Reichart, lat 5, religia rzymskokatolicka, córka, ranna w pomieszkaniu

Róża Feder, r[ecte] Grunfeld, lat 20, [religia] mojżeszowa, krawczyni, zam. ul. Żółkiewska 25, ranna bagnetem w plecy przez bandytów podczas rabunków

Józef Berstein, lat 35, [religia] żydowska, inżynier prywatny, zam. ul. Żółkiewska 12, raniony uderzeniem kolbą w głowę przez bandytów podczas rabunków

23 listopada 1918 [r.]

Henryk Lewin, lat 24, [religia] żydowska, urzędnik kolejowy, zmarł 25 XI 1918 [r.]

Augustyna Bogucka, ranna, zmarła 16 XII 1918 [r.]

Zygmunt Neuman, [religia] żydowska, zam. ul. Zamarstynowska, lat 22, ranny w [klatkę] piersiową

Wolf Heiber, lat 59, [religia] żydowska, blacharz, zam. ul. Jachowicza 12, potłuczenie głowy

Lisa Heiber, lat 65, żona, detto

Markus Kontes, lat 71, [religia] żydowska, talmudysta, zam. ul. Kotlarska 11, rana na ramieniu, zmarł 19 XII 1918 [r.]

Oskar Parnas, lat 52, [religia] żydowska, właściciel realności, zam. pl. Teatralny 5, rana głowy

Ludmiła Dubajło, lat 13 1/2, religia rzymskokatolicka, uczennica śpiewu w teatrze miejskim, zam. ul. Ormiańska 29, postrzał lewej nogi przy ul. Skarbkowskiej

24 listopada 1918 [r.]

Anna Sopotnicka, krawczyni, zam. Zniesienie, ranna

Maria Borówna, pielęgniarzka, postrzał w nogę

Ernestyna Pohlenberg, lat 21, żona kupca żydowskiego, zam. ul. Starozakonna 15, ranna w głowę kulą (według wykazu ajenta nr 18 raniona przez żołnierzy polskich jeszcze dnia 22 XI 1918 [r.]

Beniamin Waks, lat 31, [religia] żydowska, bez zajęcia, zam. Węglana 3, rana ramienia

Moses Tenenbaum, lat 26, [religia] żydowska, tapicer, zam. ul. Zamarstynowska 17,

rana ramienia

Michał Zarzycki, lat 33, religia rzymskokatolicka, murarz, postrzał twarzy

Eugeniusz Wójcik, lat 26, religia rzymskokatolicka, oficjant pocztowy, postrzał uda

Michał Brynicz, lat 22, religia greckokatolicka, zarobnik, postrzał jamy brzusznej

Samuel Spalter, lat 28, [religia] żydowska, zarobnik, postrzał międzykrocza

Justyn Zwarycz, lat 55, religia greckokatolicka, dozorca domu [przy] ul. Żółkiewskiej 34,

raniony wskutek własnej nieostrożności znalezionym na ulicy granatem

Anna Zwarycz, lat 52, religia rzymskokatolicka, żona, detto

Zygmunt Sonntag, lat 17, [religia] żydowska, zam. ul. Bóźnicza 20, ranny w walkach ulicznych

Sprinze Goldberg, lat 39, [religia] żydowska, żona kupca, zam. pl. Panny Maryi Śnieżnej, zraniona wybuchem granatu w obie nogi

Maurycy Sonntag, lat 24, [religia] żydowska, pomocnik handlowy, zam. ul. Owocowa 5, postrzelone prawe ramię

Jan Bielecki, lat 18, religia rzymskokatolicka, terminator ślusarski, zam. ul. Ogrodnicza 708, postrzał lewego biodra na ul. Żółkiewskiej

Stanisław Klemczyszyn, lat 24, subiekt, rana postrzałowa

Jetka Gruner, lat 20, [religia] żydowska, krawczyni, rana postrzałowa

Marian Horodecki, lat 10, rana postrzałowa

Herman Ochs, lat 55, Żyd, właściciel realności, rana postrzałowa

Źródło: CDIAU, KRz., 212.1.33, k. 5-6